

comparative analysis]: dys. ... dokt. ped. nauk: 13.00.01. Ostroh. 538 s. [in Ukrainian].

Sysoieva, S. O. (2006.). *Osnovy pedahohichnoi tvorchosti* [Basics of pedagogical creativity]. Kyiv: Milenium. 344 s. [in Ukrainian].

Ziaziun, I. A. (2008). *Pedahohichna maisternist* [Pedagogical skill]. Kyiv: SPD Bohdanova A. M. 376 s. [in Ukrainian].

Shyian, B. M. (1997). *Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky vchyteliv fizychnoho vykhovannia v pedahohichnykh navchalnykh zakladakh* [Theoretical and methodological foundations of physical education teacher training in pedagogical educational institutions]: dys. ... dokt. ped. nauk: 13.00.04. Kyiv. 508 s. [in Ukrainian].

Shyian, B. M. (2006). *Teoriia i metodyka fizychnoho*

vykhovannia shkoliariv [Theory and methods of physical education of schoolchildren]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. Ch. 2. 248 s. [in Ukrainian].

Svidzynskyi, A. V. (2008). *Synergetychna kontseptsiia kultury* [Synergetic concept of culture]. Lutsk: Vezha. 696 s. [in Ukrainian].

Heizenberh, V. (1991). *Fizyka ta filosofiiia* [Physics and philosophy]. Kyiv: Nauka. 398 s. [in Ukrainian].

Halatiuk, M. Yu. (2020). *Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia v konteksti rozvytku yikh sportyvnoi kultury* [The professional training of prospective specialists of physical education in the context of development their sports culture]. *Innovatsiina pedahohika*. № 21. T. 3. S. 184–187. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 09.01.2024

УДК 378.37.013

DOI: 10.37026/2520-6427-2024-117-1-60-64

Раїса ПРИМА,

доктор педагогічних наук, професор,

завідувачка кафедри теорії

і методики початкової освіти

Волинського національного університету

імені Лесі Українки,

м. Луцьк, Україна

ORCID: 0000-0002-3278-1900

e-mail: primar@ukr.net

Дмитро ПРИМА,

доктор педагогічних наук,

професор кафедри теорії

і методики початкової освіти

Волинського національного університету

імені Лесі Українки,

м. Луцьк, Україна

ORCID: 0000-0002-2102-9932

e-mail: primad35@ukr.net

ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті висвітлено істотні позиції щодо проблеми виховання соціальної зрілості особистості, атрибутивних ознак цього феномену в науковому дискурсі. Актуалізовано необхідність виховання соціально зрілої особистості зі сформованими соціальними настановами, ціннісним ставленням до соціальних норм, до інших людей, здатної до активного включення в соціальне життя країни, до здійснення соціальних змін й активної самозміни. Виявлено зростаючий науковий інтерес до зрілості особистості як однієї з домінантних характеристик процесів соціального функціонування в сучасному світі. Констатовано наукову полеміку щодо змісту та об'єктивних критеріїв, що характеризують людську зрілість. Конкретизовано сутність дефініції «зрілість особистості» у довідкових виданнях і наукових візіях учених.

Виокремлено риси особистісної зрілості. Встановлено, що феномен соціальної зрілості є більш дослідженим у західній психологічній теорії й акумулює загальні уявлення про соціальні якості людини, виконувани нею соціальні функції, ступені володіння індивідом своєю суспільною сутністю, а отже, розглядається у різних ракурсах індивідуального самовизначення. Узагальнено, що атрибутом соціальної зрілості особистості є віддзеркалення двобічного зв'язку, за якого не лише діяльність формує соціальні якості особистості, а й акумульований в індивіді особистісний потенціал втілюється для вдосконалення цієї діяльності та суспільних відносин.

Ключові слова: атрибутивні ознаки, виховання, зрілість особистості, науковий дискурс, розвиток особистості, самовизначення, соціальна зрілість.

Raisa PRIMA,

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methodology
of Primary Education at Lesya Ukrainka
Volyn National University,
Lutsk, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3278-1900
e-mail: primar@ukr.net*

Dmytro PRIMA,

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor of the Department
of Theory and Methodology of Primary Education
at Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2102-9932
e-mail: primad35@ukr.net*

EDUCATION OF SOCIAL MATURITY OF PERSONALITY IN SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract. *The article highlights the essential positions on the problem of raising the social maturity of the individual, the attributive features of this phenomenon in the scientific discourse. The need to educate a socially mature personality with formed social guidelines, a valuable attitude to social norms, to other people, capable of active inclusion in the social life of the country, to the implementation of social changes and active self-change, has been updated. The growing scientific interest in personality maturity as one of the dominant characteristics of the processes of social functioning in the modern world of humanity in general has been revealed. A scientific controversy regarding the content and objective criteria characterizing human maturity has been established. The essence of the definition of «personal maturity» in reference publications and scientific visions of scientists has been specified. The features of personal maturity are singled out: responsibility, decentering, depth of experience, life philosophy, tolerance, autonomy, contact, self-acceptance, creativity, synergy. Personal maturity of a person is facilitated by the development of decentering – the ability to understand the position of another person, to be able to look at the situation from his point of view, which is clearly visible during the transition from adolescence to young adulthood, when young people begin to take on adult roles, think about their future, about themselves as members of society, and become aware of the obstacles that stand in the way of realizing dreams. It has been established that the phenomenon of social maturity is more studied in Western psychological theory and accumulates the most general ideas about the social qualities of a person, the social functions performed by him, the degree of ownership of an individual by his social essence, and therefore, it is considered from different angles of individual self-determination. It is summarized that the attribute of the social maturity of an individual is a reflection of a two-way relationship, in which not only the activity forms the social qualities of the individual, but also the personal potential accumulated in the individual is embodied for*

the improvement of this activity and social relations.

Key words: *attributive signs, upbringing, personal maturity, scientific discourse, personality development, self-determination, social maturity.*

Постановка проблеми. Глобалізаційні виклики, трансформація соціальних і культурних умов, консолідація української нації на тлі військової агресії росії як маркерів сучасної ситуації в Україні актуалізують необхідність реформування національної освіти, виховання соціально зрілої особистості зі сформованими соціальними настановами, ціннісним ставленням до соціальних норм, до інших людей, здатної до активного включення в соціальне життя країни, до здійснення соціальних змін й активної самозміни.

Пріоритетність виховання соціально зрілої особистості декларується низкою нормативних документів, а саме: Конституцією України (1997), Законами України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000), Концепцією національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015) тощо.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема виховання соціально зрілої особистості є порівняно новою, хоча в науковому дискурсі вже окреслені певні напрями її аналізу: філософський (Ю. Бардін, Л. Буєва, І. Пустельник, М. Черниш та ін.), соціологічний (І. Громов, С. Іконников, В. Лісовський, Ф. Філіпов, В. Ядов та ін.), психологічний (І. Бех, Л. Божович, О. Киричук, О. Кисельова, І. Кон, Г. Костюк, В. Моргул, С. Поліщук, А. Реан, В. Сафін, В. Слободчиков та ін.), педагогічний (С. Вершловський, А. Макаренко, А. Мудрик, В. Сухомлинський та ін.).

Зауважимо, що актуальними є фундаментальні розвідки дослідників, де презентовано різні аспекти проблеми виховання соціально зрілості: соціально-психологічний ракурс становлення соціальної зрілості (А. Гудзовська), розвиток соціальної зрілості студентів

педагогічного закладу вищої освіти (О. Каменева, В. Ягоднікова), теорія і практика становлення соціальної зрілості молодого вчителя (Р. Радул), педагогічні умови формування соціальної зрілості старшокласників (О. Поздняков) та ін.

Значущими в розробленні проблеми виховання соціальної зрілості є соціально-психологічні напрацювання, що розкривають: психологічні концепції соціалізації-індивідуалізації особистості (Г. Андреева, І. Кон, Е. Еріксон, А. Петровський т ін.), соціальні настанови і ціннісні відносини (В. Мясіщев, В. Ядов), теоретичні уявлення вітчизняних і зарубіжних учених щодо особистісної зрілості (А. Асмолов, Б. Братусь, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм). Однак попри достатньо представлений соціально-психологічний контекст порушеної проблеми нам видається, що, зважаючи на інтегративний характер поняття «зрілість особистості», потребують опрацювання дослідницькі позиції щодо проблеми виховання соціальної зрілості особистості у наукових візіях учених.

Мета статті полягає у висвітленні істотних позицій щодо проблеми виховання соціальної зрілості особистості, атрибутивних ознак цього феномену в науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім відзначимо зростаючий науковий інтерес до зрілості особистості як однієї з домінуючих характеристик процесів соціального функціонування у сучасному світі. Проблематика соціальної зрілості є предметом дослідження багатьох наук. Як стрижева наукова проблема соціальна зрілість особистості розглядається власне психологією. Однак, маємо констатувати наукову полеміку щодо змісту та об'єктивних критеріїв, що характеризують людську зрілість. Отже, логіка дослідження зумовлює необхідність конкретизації сутності дефініції «зрілість особистості».

За Тлумачним словником української мови поняття «зрілість» характеризується як «стан повного розвитку, цілковитої готовності до чого-небудь» (Івченко, 2000, с. 157).

У Сучасному тлумачному психологічному словнику зрілість (дорослість) – стан, до якого приходять організм наприкінці певного періоду свого розвитку.

Дослідники, як зауважує В. Шапар, виділяють такі характеристики зрілої особистості:

- 1) розвинене почуття відповідальності;
- 2) потреба в турботі про інших людей;
- 3) здатності: а) до активної участі в житті суспільства та до ефективного використання своїх знань і здібностей; б) до психологічної близькості з іншою людиною; в) до конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху до повноти самореалізації (Шапар, 2007, с. 164–165).

Привертає увагу трактування поняття «зрілість особистості», запропоноване авторами словника-довідника з професійної орієнтації учнів, як «досягнутий людиною високий рівень розвитку біологічних, фізіологічних, соціальних, інтелектуальних, вольових, емоційних, моральних та інших параметрів» (Словник-довідник з професійної орієнтації учнів, 2007, с. 37–38).

Конструктивним нам видається узагальнення, зроблене вченими, що «зрілість» стосовно людини

передбачає такі аспекти:

- властивість (характеристика) людини;
- певний стан особистості;
- результат попередніх процесів (розвитку, дозрівання);
- характеристика попереднього процесу за повнотою і завершеністю;
- виокремлення етапів (що дозрів до чого-небудь), зовнішня оцінка (досягнення досконалості, порівняння з неповним розвитком, наявність зразка для порівняння, майстерність) (Школьна, 2018, с. 26).

Існує думка (Деркач А.), що ступінь зрілості – «це багатомірний стан людини, котрий охоплює певний період її розвитку й характеризує наскільки людина відбулася як громадянин, фахівець своєї справи, особистість» (Школьна, 2018, с. 28).

Особистісна зрілість, як слушно зауважує Г. Дьоміна, є психологічним новоутворенням періоду юності, особистісним конструктом зрілості, що виявляється у почутті дорослості, готовності до функціонування в дорослому світі, самовизначенні через переоцінку системи цінностей. У цей віковий період, за твердженням ученої, рівень сформованості психічної і соціальної зрілості є основою для вияву особистісної зрілості (Дьоміна, 2006).

Посутній інтерес викликає позиція вчених, згідно з якою особистісна зрілість визначає стан розвитку особистості, що виявляється у високому ступені особистісної конструктивної активності та особистісної функціональної продуктивності людини. Вочевидь, особистісна зрілість молоді характеризує стан розвитку особистості, що досягається до завершення навчання у закладі вищої освіти (Титаренко, 2001).

У контексті викладеного вище, за твердженням О. Штепи, рисами особистісної зрілості є: відповідальність, децентрація (за Ж. Піаже, що вперше ввів у психологію це поняття на позначення аналізу процесів соціалізації, когнітивного та морального розвитку особистості), глибинність переживань, життєва філософія, толерантність, автономність, контактність, самоприйнятливність, креативність, синергічність. Ми солідарні з думкою вченої, що особистісній зрілості людини сприяє розвиток децентрації – здатності зрозуміти позицію іншої людини, вміння поглянути на ситуацію з її точки зору, що чітко простежується при переході від підліткового до юнацького віку, коли молодь починає брати на себе дорослі ролі, задумуватись про своє майбутнє, про себе як членів суспільства, усвідомлювати перешкоди, що стоять на шляху здійснення мрій тощо (Штепа, 2006). Отже, є підстави стверджувати, що зріла особистість – повноправний член суспільства, який оволодів основними соціальними ролями, об'єкт поваги, взірця для наслідування.

Звертаємо увагу на те, що у вітчизняному науковому дискурсі особистісна зрілість людини розглядається деякими вченими крізь призму повноти і глибини її переживань та індивідуальних атрибутів їхнього виявлення. В означеному контексті О. Завгородня наголошує, що «у повноті свого особистісного розвитку людина постає просвітлено-творчою, характеризується мудрістю та спонтанністю у своїх життєвих проявах, виконує «споріднену» (за Г. Сковородою) працю, має

глибокі радісні взаємини із духовно близькими людьми, справляє гуманізуючий вплив на відносно широке оточення» (Завгородня, 2010).

Щодо поняття «соціальна зрілість», то, за словником-довідником «Дошкільна освіта», цей термін визначається як якісний рівень розвитку особистості, зумовлений її соціальним розвитком та спрямований на розширення інтенсивності соціальної взаємодії (Крутії К., Фунтікова, О., 2010, с.105).

Проведений аналіз наукових джерел свідчить, що феномен соціальної зрілості є більш дослідженим у західній психологічній теорії й акумулює найбільш загальні уявлення про соціальні якості людини, виконувани нею соціальні функції, ступені володіння індивідом своєю суспільною сутністю. За цієї умови вчені розглядають феномен «соціальна зрілість» у різних ракурсах індивідуального самовизначення, зокрема, як:

- виявлення самоактуалізації, власної індивідуальності, унікальності (А. Маслоу);
- результат індивідуального самовизначення, що позначається у ставленні до стилю життя (К. Хорні);
- розуміння та інтерпретації соціального оточення, подій життя (А. Кардінер, Р. Харре);
- залучення до діяльності, взаємодії (Дж. Мід, Л. Філіпс, Е. Шпрангер);
- наявність соціальної активності особистості, набуття нею соціального досвіду в соціальних ситуаціях (Дж. Мід).

Суттєвою нам видається наукова позиція В. Радула, згідно з якою соціальна зрілість характеризується вченим як стан сформованості особистості кризь призму певного соціального середовища. У зв'язку з цим атрибутивними характеристиками змісту цього поняття вчений уважає активну життєву позицію, досягнення єдності виховання та самовиховання, прагнення самої особистості до якомога швидшого досягнення соціальної зрілості. За твердженням ученого (ми погоджуємося з цією думкою), соціальна зрілість виявляється в соціальній активності, соціальному самовизначенні, соціальній відповідальності (Радул, 1998). Саме такий контекст розуміння соціальної зрілості дозволяє стверджувати, що її формування передбачає розкриття та розвиток потенційних можливостей особистості та гарантує сформованість таких якостей індивіда, що мають суттєвий вплив на саморегуляцію його поведінки.

Звертаємо увагу на те, що в науковій літературі неоднозначно визначаються і критерії соціальної зрілості. Однак практично всі дослідники обстоюють думку про те, що суть критеріїв соціальної зрілості зводиться до врахування відновлення докладених особистістю зусиль.

У цій площині педагогічний сенс розуміння змісту соціальної зрілості репродукує не лише якості особистості, фактично сформовані в людини, але й те, що із трансформованого ззовні у внутрішню структуру новоутворень особистості безпосередньо «бере участь», реалізується в його перетворювальній діяльності, спрямованій на вдосконалення видів діяльності та стосунків, які формують особистість та інших людей (Хмурицька, 2011, с. 206). Вочевидь, слід урахувати, що не лише діяльність формує соціальні якості

особистості, а й акумульований в індивіді особистісний потенціал втілюється для вдосконалення цієї діяльності та суспільних відносин. Саме такий двобічний взаємозв'язок може бути атрибутом соціальної зрілості особистості.

Висновки. Отже, проведена аналітична робота засвідчила різноаспектність наукових поглядів щодо трактування поняття «зрілість особистості». Констатовано наукову полеміку стосовно змісту та об'єктивних критеріїв, що характеризують людську зрілість, ступінь якої є багатомірним станом людини, що охоплює певний період її розвитку й характеризує, наскільки людина відбулася як громадянин, фахівець своєї справи, особистість. Ми погоджуємося з думкою вчених, що «зрілість особистості знаходить вияв у різних видах культури і характеризується соціальним самовизначенням, активністю і мірою відповідального ставлення до намічених цілей, характером та якістю планування їх досягнення». Поза сумнівом, «ціннісна спрямованість особистості є необхідним елементом змісту зрілості людини, необхідною ланкою в детермінації її реальних дій і вчинків у сфері праці, пізнання і спілкування» (Хмурицька, 2011, с. 206). Атрибутом соціальної зрілості особистості є віддзеркалення двобічного зв'язку, за якого не лише діяльність формує соціальні якості особистості, а й акумульований в індивіді особистісний потенціал втілюється для вдосконалення цієї діяльності та суспільних відносин.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує багатогранність наукових пошуків щодо розв'язання означеної проблеми. Перспективним вважаємо вивчення структури феномену «соціальна зрілість старшокласників».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Дошкільна освіта: словник-довідник. (2010) / упор. К. Л. Крутії, О. О. Фунтікова. Запоріжжя: ТОВ «ЛПРС» ЛТД. 324 с.
- Дьоміна, Г. А. (2006). Психологічні особливості формування та активізації особистісної зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. №5. С. 24–31.
- Завгородня, О. В. (2010). Особистість: шляхи досягнення зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. №12. С. 11–17.
- Івченко, А. О. (2006). Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо. 540 с.
- Радул, В. В. (1998). Становлення соціальної зрілості молодого вчителя (теорія і практика): дис. ... д-ра пед. наук. 429 с.
- Словник-довідник з професійної орієнтації учнів / укладачі: В. В. Синявський, О. В. Мельник. Київ: Мегапринт, 2007. 119 с.
- Титаренко, Т., Панок, В., Чепелева, Н. (2001). Рання молодість: проблеми смислоутворення, подальше професійне й життєве самовизначення. *Основи практичної психології*. 2-е вид. Київ: Либідь. 150 с.
- Хмурицька, Т. О. (2011). Компонентно-структурний аналіз соціальної зрілості у студентів – майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»* / [редкол.: Козубовська І. В. (гол. ред.) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла». Вип. 21. С. 205–207.

Шапар, В. Б. (2007). Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор. 640 с.

Штепа, О. С. (2006). Психологічні особливості формування та актуалізації особистісної зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. № 5. С. 24–31.

REFERENCES

Doshkilna osvita: slovnyk-dovidnyk (2010) / upor. K. L. Krutii, O. O. Funtikova. Zaporizhzhia: TOV «LIPS» LTD. 324 s. [in Ukrainian].

Domina, H. A. (2006). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia ta aktyvizatsii osobystisnoi zrilosti. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. № 5. S. 24–31 [in Ukrainian].

Zavhorodnia, O. V. (2010). Osobystist: shliakhy dosiahnennia zrilosti. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. №12. S. 11–17. [in Ukrainian].

Zavhorodnia, O.V. (2010). Osobystist: shliakhy dosiahnennia zrilosti. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. №12. S. 11–17. [in Ukrainian].

Ivchenko, A. O. (2006). Tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy. Kharkiv: Folio. 540 s. [in Ukrainian].

Radul, V. V. (1998). Stanovlennia sotsialnoi zrilosti

molodoho vchytelia (teoriia i praktyka): dys. ... d-ra ped. nauk. 429 s. [in Ukrainian].

Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi oriiantatsii uchniv / Ukladachi: V. V. Syniavskiy, O. V. Melnyk. K.: Meharynt, 2007. 119 s. [in Ukrainian].

Tytarenko, T., Panok, V., Chepelieva, N. (2001). Rannia molodist: problemy smysloutvorennya, podalshe profesiine y zhyttieve samovyznachennia. *Osnovy praktychnoi psykholohii*. 2-e. vyd. Kyiv: Lybid. 150 s. [in Ukrainian].

Khmurynska, T. O. (2011). Komponentno-strukturnyi analiz sotsialnoi zrilosti u studentiv – maibutnikh sotsialnykh pedahohiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriia «Pedahohika. Sotsialna robota»* / [redkol.: I. V. Kozubovska (hol. red.) ta in.]. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla». Vyp. 21. S. 205–207. [in Ukrainian].

Shapar, V. B. (2007). Suchasnyi tлумачnyi psykholohichni slovnyk. Kharkiv: Prapor. 640 s. [in Ukrainian].

Shtepa, O. S. (2006). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia ta aktualizatsii osobystisnoi zrilosti. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. № 5. S. 24–31 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 02.03.2024

УДК [378.015.31:17.022.1]:373.011.3-051
DOI: 10.37026/2520-6427-2024-117-1-64-69

Марина ЩЕДРИНА,
методист, викладач педагогіки
та фахових методик
ВСП «Сарненський педагогічний
фаховий коледж
Рівненського державного
гуманітарного університету»,
м. Сарни, Україна
ORCID: 0009-0009-3493-6986
e-mail: maryna20@ukr.net

ДУХОВНІСТЬ ТА ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА-ОРГАНІЗАТОРА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ІНТЕГРАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Анотація. У статті аналізується сучасна освітня ситуація, що характеризується динамізмом змін, зростанням інформаційних потоків та потребою у формуванні особистості з чіткими ціннісними орієнтирами. Виокремлюються ключові духовні цінності (людяність, відповідальність, справедливість, чесність, патріотизм, повага до інших культур та традицій), що мають бути притаманні педагогу-організатору. Досліджується вплив духовності на професійний розвиток педагога-організатора: формування особистісного світогляду, гуманістичної спрямованості, емпатичних здібностей, здатності до саморозвитку та самовдосконалення. Розглядаються інструменти, необхідні для

інтеграції духовних цінностей в освітній процес: виховні години, тренінги, семінари, волонтерські проекти, духовна література та мистецтво. У статті наголошується на ролі духовних цінностей та патріотизму в забезпеченні духовної безпеки особистості, особливо в умовах сучасних викликів. Розкривається значення міжкультурної освіти та громадянського виховання як факторів формування толерантної, відповідальної та активної особистості. Пропонуються рекомендації педагогам-організаторам щодо використання різноманітних методичних матеріалів та програм із метою підтримки духовності та громадянського виховання в шкільному середовищі.